

УДК [316:001.891.3]342.513

В.С. Резнік, канд. соціол. наук

Інститут соціології НАН України

ЛЕГІТИМАЦІЯ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У ТЕОРІЇ ПРИРОДНИХ ПРАВ ТА СУСПІЛЬНОЇ УГОДИ

Статтю присвячено інтерпретації феномену приватної власності в теорії природних прав та суспільної угоди. Звернуто увагу на обґрунтування положень про соціальні функції та дисфункції приватної власності. Розглянуто аргументацію необхідності захисту та впорядкування приватної власності.

Ключові слова: приватна власність, легітимація, природні права, суспільна угода.

Глибоке розшарування сучасного українського суспільства внаслідок відтворення інституту приватної власності в перебігу приватизації створило передумови для соціальних розмежувань, розколів та протиборств. Для запобігання цим загрозам необхідна соціальна інтеграція суспільства. Серед складових цієї соціальної інтеграції – легітимація приватної власності, тобто соціальне визнання приватної власності. Попри неабияку суспільну та пізнавальну значущість, бракує вкрай необхідного знання особливостей легітимації приватної власності в суспільстві, що зазнає докорінних соціальних перетворень. Відтак суперечність між зазначеними потребою у такому знанні та його відсутністю можна визначити як проблемну ситуацію. Для виходу із цієї ситуації потрібно проводити відповідні дослідження для надолуження дефіциту необхідного знання. Передусім важливо дослідити світовий історичний досвід інтелектуальної легітимації приватної власності, здійснюваної на підґрунті ідей, логіки та раціональності. Особливий інтерес тут становить ідейна легітимація приватної власності у західній соціально-філософській традиції. Розвиток соціально-філософських тлумачень приватної власності вивчали В. Ворона [1; 2], В. Ворона, Л. Каніщенко і Ю. Пахомов [3], Г. Задорожний [4], В. Коцюбинський [5], М. Домашенко і М. Рубаник [6] та ін. Утім, у зазначених працях дослідники розглядали соціально-філософську спадщину з огляду на інші наукові проблеми, а також здебільше в теоретичних контекстах економічної та юридичної наук. Отже, потрібно виокремити та розглянути ідейний спадок чільних соціальних філософів, що сприяв становленню та розвитку легітимності приватної власності, тобто законності, правомірності, прийнятності або виправданості приватної власності, суб'єктивно усвідомлюваними людьми з огляду на раціональні та етичні критерії. Відтак предмет аналізу у цій статті обмежений ідеями соціальних мислителів Нового часу,

які розробляли теорію природних прав та суспільної угоди і в перебігу цього розроблення розглянули передумови впорядкування та усталення відносин приватної власності.

За твердженням одного із розробників теорії природних прав та суспільної угоди Т. Гоббса, питання приватної власності має прямий стосунок до війни всіх проти всіх у природному стані людської спільноти. Ця війна, зумовлена необмеженими природними правами людей на все та їхніми взаємовиключними домаганнями всього, розглядається як певною мірою спричинена невірешеністю (невпорядкованістю) питання власності: "Це також наслідок стану відсутності власності, володіння, відсутності чіткого розрізнення між моїм і твоїм, коли кожен має лише те, що він в змозі здобути, і настільки довго, наскільки може утримати" [7, с. 155]. Загроза самознищення спонукала людей до укладення суспільної угоди, згідно з якою вони обмежилися лише власними невідчужуваними правами, а решту прав відчужили на користь держави, що натомість мала гарантувати їм безпеку і забезпечувати справедливість. Гоббс пов'язує справедливість із власністю: "Справедливість і власність починаються із заснування держави" [7, с. 166]. Цю думку він обґрунтовує:

"...справедливість – це постійна воля давати кожній людині її власне. Тому там, де немає власного, тобто де нема власності, нема й справедливості; а там, де не встановлена примусова влада, тобто де відсутня держава, – там нема й власності, й усі мають право на все. Ось чому там, де нема держави, ніщо не може бути несправедливим. Отже, природа справедливості полягає у дотриманні дійсних угод, але дійсність угод починається лише з встановленням цивільної влади, достатньої для того, аби примусити людей дотримуватися своїх угод, і це також початок власності" [7, с. 167].

Відтак, одне із найважливіших завдань держави зводиться до встановлення власності, бо інакше, за умов безперервного взаємного протиборства, "кожному належить лише те, що він захопив і утримує силою і що не є ні власність, ні спільність майна, а невизначеність" [7, с. 243]. Таким чином, державна влада забезпечує кожній людині право власності на певну річ та одночасну відсутність такого права на цю саму річ в інших людей. Натомість упорядковані відносини приватної власності та володіння є запорукою упорядкованості суспільної життєдіяльності.

Б. Спіноза теж тлумачить відносини власності на засадах теорії природних прав та суспільної угоди. Відповідно він теж розрізняє два стани цих відносин – природний і за умов чинної суспільної угоди. У природному стані людині "за верховним правом природи дозволено привласнювати й захоплювати в будь-який спосіб: чи силою, чи хитрістю, чи проханнями, чи взагалі як їй буде зручніше, а відповідно, і вважати ворогом того, хто хоче перешкоджати виконанню її намірів" [8, с. 169]. Відмова від природних прав на все і визнання недоторканності чужої власності є вибором меншого зла з метою уникнути більшого зла – небезпек природного стану.

Захист приватної власності передбачений суспільною угодою і становить одне із завдань державної влади.

Дж. Локк у межах власної версії теорії природних прав та суспільної угоди обґрунтовує трудове походження приватної власності. Він визначає труд людини, що по праву належить тільки їй самій, як чинник генези приватної власності: "...оскільки цей труд є незаперечною власністю трудівника, ніхто, крім нього не може мати права на те, до чого він хоч раз долучив свій труд, принаймні там, де цього залишається в загальному користуванні інших достатня кількість такої самої якості" [9, с. 145]. Труд проводить своєрідну межу між тим, що було у спільній власності, з одного боку, і тим, що стало приватною власністю – з іншого. Власність започатковують та закріплюють вилучення та привласнення у перебігу праці частини певних спільних для усіх людей природних засобів, що у своєму первісному вигляді не приносять очевидної користі нікому. Водночас труд є, за Локком, також мірилом доцільних і справедливих меж приватної власності окремої людини: "Межу власності природа добре встановила у відповідності з мірою затраченого *труда* людини *та зручностями її життя*: ніхто не міг би обробити своїм трудом чи привласнити все" [9, с. 148]. Відтак, домагатися того, що його вже поліпшено працею іншого, означає бажати отримати прибуток коштом іншого. Адже труд підвищив вартість того, що стало внаслідок нього приватною власністю. Подібним чином Локк пояснює нерівність між людьми за обсягами належної їм власності: "Оскільки різні ступені працьовитості сприяли тому, що люди отримували майно різних розмірів, то *використання грошей* надало їм можливість продовжувати його накопичення" [9, с. 155]. Більша міра працьовитості та можливість обмінювати надлишки вироблених продуктів на гроші вможливили цілком чесне збільшення приватних володіння і, як наслідок, – майнову нерівність.

Ідея суспільної угоди є вихідною при осмисленні явища приватної власності у доробку Д. Г'юма. Він визначає власність як "таке відношення між особою і річчю, яке дозволяє цій особі, але забороняє усім іншим довільно користатися і володіти річчю, не порушуючи правової та моральної справедливості" [10, с. 293]. В іншому визначенні Г'юм теж наголошує мораль і справедливість, натомість власність ототожнює не з відношенням людини й речі, а із самою річчю: "Власність людини – це який-небудь предмет, що має до неї деяке відношення; але дане відношення не природне, а моральне і засноване на справедливості" [10, с. 437]. Виникнення зазначених правових та моральних підвалин власності має свої причини та витоки. Недостатня для всіх кількість різних необхідних благ, несталість і непевність володіння ними становлять передумови безладу в суспільстві. За цих обставин найнеобхіднішою умовою впорядкування суспільства та існування власності Г'юм вважає домовленість між людьми щодо усталення наявного володіння зовнішніми благами.

Досягнення такої домовленості певною мірою обмежує відверті, безпідставні та нестримні домагання чужих благ. Але таке обмеження не може

запобігти корисливим пристрастям. Корисливість як жадоба набувати різні блага вічна, невгамовна і через це згубна для суспільства. Жодна з людських пристрастей не може стати противагою прагненню наживи й унеможливити зазіхання на належне іншим. Лише сама корисливість, якщо вона свідомо набуває іншого спрямування на шляху до її задоволення, зможе стати дієвою перепорою її руйнівним проявам. Люди осмислено утримуються від зазіхань на чужі володіння, якщо їм це вигідно: "Я бачу, що мені вигідно визнавати за іншою людиною право володіння її власністю *за умови*, що вона робитиме те саме стосовно мене. Вона відчуває, що теж зацікавлена так само регулювати свою поведінку. Коли це спільне розуміння вигоди висловлюється взаємно і зрозуміле для обох, воно спричиняє відповідні рішення і поведінку" [10, с. 437]. Упорядкованість відносин приватної власності ґрунтується на усвідомленні її вигідності, прийнятності та бажаності для кожного власника особисто та їх усіх загалом. Таке усвідомлення гатує їхні корисливі пристрасті, що сягають чужої власності. Проте, за Г'юмом, для такого впорядкування потрібний певний час: "Правило, яке встановлює стабільність володіння, виникає лише поступово і набуває сили тільки шляхом повільного розвитку, а також завдяки тому, що ми постійно на практиці переконуємося в незручностях від його порушення" [10, с. 437]. Постійне накопичення і підтвердження досвіду вигідності гатуння домагань належного іншим усталює відповідну поміркованість і стриманість людей. Набута у підсумку усталеність власності вигідна і навіть життєво необхідна суспільству. Вона є запорукою усталення суспільного ладу.

Саме право власності теж може виникнути із часом на підставі тривалого володіння. Відповідно тривале сприйняття цього володіння з боку широкого загалу сприяє громадському визнанню правомірності домагань щодо привласнення: "Довгострокове володіння надає право на будь-яку річ, але безсумнівно, що хоча все виникає впродовж ходи часу, однак ніщо реальне не виробляється самим часом; звідси випливає, що, коли власність породжується часом, вона не є чимось реально існуючим в речах, а є лише породженням відчуттів, бо тільки на них впливає час" [10, с. 452]. У цій тезі Г'юм також коротко розкриває природу власності: остання зводиться лише до "породження відчуттів". Згодом ця ідея набуває розвитку і розлогого обґрунтування:

"...якість, яку ми називаємо *власністю*, така сама, як багато позірних якостей перипатетичної філософії, і від неї нічого не залишається при більш глибокому проникненні в суть предмета, якщо його розглядати окремо від наших моральних відчуттів. ...власність полягає в якомусь внутрішньому відношенні, тобто у певному впливі, який чиниться зовнішніми відношеннями речі на свідомість і вчинки" [10, с. 467–468].

Відчуття та сприйняття людиною властивостей зовнішніх речей, відзеркалювання цих властивостей у свідомості в перебігу осмислення, виникнення і усталення певних почуттів і настроїв, а також відповідна усвідомлена й вмотивована поведінка – психологічні засади власності, що, за Г'юмом,

становлять її сутність. Власність як "породження відчуттів" виникає у свідомості людей і зазнає певного осмислення та оцінювання. Зовнішньо спричинене усвідомлення перетворюється в усталене внутрішнє переконання, а відтак – у спонуку до дії. Причому йдеться про "моральний", тобто соціальний зміст цих психічних процесів, станів та властивостей, – певну суспільну запрограмованість їх. Природа власності, як впливає із тез Г'юма, має соціально-психологічний характер.

Розтягнуте в часі взаємне визнання та усталення власності полягає у відповідних поступових змінах свідомості та поведінки людей. За таких умов створюється передбачуване, зрозуміле і безпечне людське середовище для володіння, користування та розпорядження власністю. З'являються також ідейні підвалини такого суспільного ладу. З укладенням суспільної угоди щодо взаємного утримування від зазіхань на чужу власність і усталенням останньої виникають взаємопов'язані ідеї справедливості та несправедливості, власності, права і зобов'язання.

На думку Г'юма, передумовою виникнення справедливості та розмежування власності є протиборство між людьми внаслідок неможливості задовольнити свої потреби наявними в природі благами. За наявності достатньої для всіх людей кількості благ поняття і явище власності позбавлені будь-якого сенсу, оскільки все є спільним: "...якби люди усього мали досхочу або якби *кожен* ставився до *кожного* так же тепло і дбайливо, як до себе самого, то справедливість і несправедливість були б однаково невідомі людству" [10, с. 441]. Таким чином, розмежування власності та усталення приватного володіння нею – це вимушені заходи для людства. Вони мають свої негативні соціальні риси та наслідки. Але, з іншого боку, ці заходи певною мірою впорядковують використання цінних та кількісно обмежених благ.

Незважаючи на недосконалість правил, що впорядковують відносини приватної власності, їх дотримання необхідне задля безпечнішого і зручнішого життя. Наприклад, доволі неоднозначним є правило закріплення власності за наявним власником. Ідеться про найприродніше (за Г'юмом) розв'язання проблеми розподілу власності після утворення суспільного ладу та встановлення сталості володінь. Це розв'язання зводиться до того, що *кожен* отримує у власність те, чим володіє у мить розподілу. Підстави вихідного володіння, що лягає в основу розподілу та усталюється як власність, міру його справедливості чи несправедливості не беруть до уваги. Окрім первісного володіння, Г'юм зазначає ще чотири умови чи правила, що обґрунтовують або здатні започаткувати власність після встановлення суспільного устрою – присвоєння, давність, поповнення й успадкування. При цьому він також прямо вказує на випадковість і суперечливість зазначених правил. Утім, попри певну неадаптивність вказаних правил та неоднозначність наслідків їх застосування в суспільстві, ними, за твердженням Г'юма, варто керуватися при розподілі власності серед людей. Адже відсутність у цьому випадку взагалі будь-яких правил матиме ще більш тяжкі наслідки

для суспільства. Зрештою, зазначені правила щодо виникнення, розподілу та усталення власності склалися стихійно, природно. Прикладом такої природності є передусім правила успадкування. Втім, спадкоємці не завжди гідні свого спадку, а успадкування створює нерівність, за якої власність і статки переважно не залежать від працелюбності й заповзятливості. Проте люди здебільше воліють самі користуватися правом успадкування, але схильні відмовляти у цьому іншим. Ця відмова мотивується міркуваннями загальносуспільної доцільності справедливого соціального устрою. Тобто у свідомості людей наявна суперечність між їхнім особистим індивідуальним і спільним соціальним інтересами.

На якість сприйняття людьми власності впливає їхнє відчуття справедливості. Г'юмове трактування останньої не вирізняється особливою оригінальністю на тлі аналогічних трактувань його попередників, коли він пише: "Справедливість зазвичай визначається як *постійна і незмінна воля давати кожному те, що йому належить*" [10, с. 467]. Якщо, наприклад, наявне володіння певною річчю вважають справедливим, цю річ визнають власністю того, хто нею фактично володіє. Міра справедливості визначає, відтак, міру повноти власності: "Якщо справедливість довершена, то й власність є повною; якщо справедливість недовершена, то такою ж буде і власність" [10, с. 470]. За цією логікою, володіння, визнане несправедливим, не є власністю. Тобто однією із передумов посідання власності є дотримання вимог справедливості. Г'юм пояснює, яким чином це можливо:

"...немає очевиднішого положення, ніж те, що власність є незрозумілою без таких передумов, як справедливість і несправедливість, і що ці чеснота і порок у свою чергу незрозумілі, якщо в нас немає мотивів, які не залежать від моральності і в той же час спонукають нас до справедливих вчинків і утримують від несправедливих" [10, с. 472].

Відчуття справедливості й несправедливості або схильність людей вважати щось справедливим чи несправедливим – наприклад, власність – залежать від моралі. Норми моралі є вихідними у виникненні зазначених відчуттів або схильностей. Відтак, дотримання вимог справедливості при посіданні власності зводиться до дотримання норм моралі. Цю умову Г'юм визначає як своєрідну заперуку чинності власності: "...якщо власність залежить від моральності, а моральність – від звичної функції пристрастей та дій, а ті ж у свою чергу спрямовуються окремими мотивами, то очевидно, що мої корисливі дії повинні відповідати нормам найсуворішої моралі і не можуть стати порушенням права власності" [10, с. 472]. Ця теза виглядає як своєрідна настанова власникам і тим, хто будь-що хоче набути власності. Коли здебільше через корисливість люди схильні нехтувати мораллю і домагатися особистих вигод, виникають загрози існуванню суспільного ладу. Через порушення справедливості усталеність власності зникає і суспільство руйнується.

У тлумаченні явища власності, що його запропонував Ж.-Ж. Руссо, вихідними також стали засади теорії суспільної угоди. Подібно до його

попередників – розробників цієї теорії – у нього теж ідеться про "суспільний пакт" як перехід до громадянського стану: "Через участь у суспільній угоді людина втрачає природну свободу і необмежене право на все те, до чого вона прагне і чого може досягти. Здобуває ж вона громадянську свободу і право власності на все те, чим володіє" [11, с. 26–27]. Протиставлення природного і громадянського станів, пристрастей і права вказує тут на загалом позитивну і схвальну оцінку перетворень життєвого устрою людей. Адже міра впорядкованості їхніх відносин за суспільної угоди зростає, і передусім – завдяки змінам у свідомості.

Руссо наголошує відмінність "володіння, яке є лише наслідком сили чи права того, хто першим захопив, від власності, що може ґрунтуватися тільки на юридичному документі" [11, с. 27]. Право першості у привласненні вважається більш дієвим порівняно із правом сили, проте справжньої чинності воно набуває внаслідок перетворення у право власності за умов громадянського стану. Доволі цікавим є міркування Руссо стосовно поваги людей до права першості та чужої власності: "...право того, хто першим захопив – таке нетривке в стані природному – поважається кожною людиною в громадянському стані. В цьому праві поважається не стільки те, що належить іншому, скільки те, що не належить тобі" [11, с. 28]. Імовірно, у своїй повазі до чужого права першості людина керується сподіваннями на подібну повагу з боку інших до її можливого такого самого права. Іншими словами, йдеться про визнання певного порядку привласнення та володіння з огляду на власні очікувані вигоди від нього.

Зокрема, можливість визнання привласнення землі на підставі права першості, за Руссо, суттєво зумовлена нічийністю уподобаної земельної ділянки, суто життєво необхідними її розмірами, працею і обробіткою як єдиною ознакою земельної власності. Загалом життєві потреби та праця як критерії доцільного обмеження права власності неодноразово наголошували з боку Руссо. Зокрема, він робить це у формі запитання до читача: "Хіба не є в дійсності узгодження права того, хто першим захопив, з такими умовами, як потреба і праця, поширенням цього права саме настільки, наскільки це припустимо? Хіба можна не обмежувати цього права?" [11, с. 28]. У ранній рукописній версії "Трактату про суспільну угоду..." – так званому "Женевському рукописі" – ця думка подана у формі заклику: "Узгоджуймо ж із потребою і працею право того, хто перший захопив" [11, с. 182]. Умови визнання права першості щодо володіння земельною ділянкою мають на меті унеможливлення зіткнень між людьми з приводу використання землі, її невинуватого нерівномірного розподілу та браку для всіх, хто бажає, а також її нетрудового утримування.

Приватна власність вилучає зі спільного користування певні життєві засоби, позбавляє усіх, крім самих власників, можливостей повноцінно користуватися цими засобами та їх вигодами. На це потрібна згода широкого загалу, можлива за умов, про які йшлося вище. Однак, як впливає з тези Руссо,

є ще одна передумова суспільного визнання володіння як приватної власності в мить укладання суспільної угоди:

"...спільнота жодним чином не позбавляє приватних осіб їхнього майна, а лише підтверджує законність їхнього володіння, замінюючи узурпацію дій правом, а користування – власністю. Відтоді кожен, хто чимось володіє, розглядається як депозитор громадського майна, його права поважаються усіма членами держави і обстоюються усіма їхніми силами проти зазіхань чужинців..." [11, с. 29–30].

Суспільство і суверен (держави), що виникають внаслідок суспільної угоди, можуть погодитися з існуванням приватної власності і стати запоруками її недоторканності, якщо приватні власники згодні визнати своє майно часткою громадського майна. Така згода приватних власників уможлиблює існування приватної власності, а незгода – відповідно, унеможлиблює. Адже лише суспільство, сильне своєю згуртованістю, поєднанням усіх своїх сил і засобів, у тому числі й тих, що належать приватним власникам, у змозі підтримувати порядок у власних межах. Цю ідею Руссо розвиває й обґрунтовує, коли вказує на можливу альтернативу приватній власності на землю – колективну власність: "...право кожної приватної особи на її власну землю завжди підпорядковується праву спільноти на все <майно>. Недотримання цієї умови унеможлиблює як тривалість суспільного зв'язку, так і реальну силу при здійсненні суверенітету" [11, с. 30]. Отже, будь-яка власність – приватна чи колективна – підпорядкована "праву спільноти на все", тобто суспільній власності. І це є запорукою виживання суспільства, оскільки забезпечення його суверенітету у надто критичні миті потребує залучення, зосередження й одночасного застосування усіх наявних життєвих засобів – і загальносуспільних, і колективних, і корпоративних, і приватних.

Руссо також наголосив вади громадянського суспільства, що постало внаслідок суспільної угоди: "Насправді закони завжди корисні для тих, хто володіє чимось, і завжди на заваді у тих, хто нічого не має. Звідси випливає, що суспільний стан вигідний для людей лише тоді, коли всі вони щось мають, але жоден не має надлишку" [11, с. 30]. Про відверте засудження приватної власності не йдеться. Однак зазначено її наслідок – майнову нерівність і похідну від неї суспільну несправедливість. Ще гостріше оцінено суспільний стан у рукописній версії праці: "Людина народжується вільною, однак скрізь вона у кайданах" [11, с. 173]. Такий стан несе небезпеку існуванню громадянського суспільства та єдності. Його підставою може бути лише спільна користь усіх громадян.

І. Кант теж досліджував виникнення та природу приватної власності на засадах теорії природних прав та суспільної угоди. Від інших представників цієї теоретичної традиції його відрізняє зосередженість на правовому вимірі зазначеної угоди. Право він трактував як обмеження сваволі кожного умовами її узгодження зі сваволею всіх інших. Таке узгодження вбачалося можливим завдяки публічному праву як сукупності зовнішніх законів, ґрунтованих

на примусі. Окрім примусу як зовнішньої спонуки дотримання законів Кант звертає увагу на моральний обов'язок як відповідну внутрішню спонуку або мотив. На підставі цих припущень про правові та моральні спонуки людських вчинків він розглянув і генезу приватної власності та її існування. За твердженням Канта, мати щось зовнішнє своїм можна лише у правовому стані за наявності влади, що встановлює публічні закони. Належність до громадянської спільноти вможливує збереження приватних володінь людини за її безпосередньої особистої відсутності та володіння спадковим майном. Неабияке значення при цьому приписується внутрішнім моральним застереженням стосовно незаконних домагань чужого. Примітною тут є думка Канта про недоторканність закону: сумніватися у законі означає, по суті, на цю мить призупинити його дію [12, с. 696–697]. Він вважає "громадську думку", "народну думку" підставою існування феодального та церковного володіння: ці два види володінь є чинними, поки існує ця думка, а коли вона втрачає свою силу, відповідні види власності мають бути знищені [12, с. 703–704]. Сумління людей визнано тут, власне, єдиною й цілком достатньою запорукою і підставою недоторканності зазначених архаїчних форм володіння. Попри ймовірну раціональну недоцільність і марність існування цих форм, їх передчасне, з погляду людей, знищення може порушити підвалини упорядкованості суспільства. Оскільки усталеність порядку ґрунтована на звичці, то все, що суперечить останній, може розцінюватися людьми як зловмисність. Неправові зловмисні дії руйнують впорядкованість суспільного життя, і спричинений ними безлад рано чи пізно бумерангом наздоганяє самого зловмисника. Цей своєрідний принцип відплати чинний і стосовно власності: "Що, однак означає: "Якщо ти крадеш у нього, ти обкрадаєш самого себе"? Той, хто щось украв, робить ненадійною власність всіх інших; отже, він віднімає у себе (згідно з правом відплати) надійність всякої можливої власності: він нічого не набув і нічого не може набути..." [12, с. 714]. Принцип відплати виступає своєрідною запорукою соціального порядку та недоторканності приватної власності як однієї з його складових. Адже насилля, свавілля, нестримна корисливість безглузді через свою зворотну дію стосовно того, хто їх започатковує. Утім, Кант не схильний до однозначного заперечення й осуду цих вад суспільного життя. Він також вважав, що корисливість, честолюбство та владолюбство виводять людей зі стану недбалості й бездіяльного задоволення, спонукають до праці [13, с. 12]. Корисливі домагання виступають підґрунтям перетворень та розвитку суспільства. І в підсумку Кантову спадщину можна узагальнити тезою про доцільність певної мінливої рівноваги умиротворення та протиборства, впорядкування та розворушення суспільства і, зокрема, відносин власності. При цьому цілковиті безлад або усталеність варто розглядати як загрози виродження і суспільства, і власності.

Дещо інша думка з цього приводу у Й. Фіхте. У своєму відгуку на працю Канта він відзначив переважання за сучасних йому обставин вигод безладу над вигодами порядку: "Значна частина людей за всезагального безладу

набуває більше, ніж втрачає, а в тих, хто тільки втрачає, залишається надія, що він теж виграє. Так іде справа" [14, с. 200–201]. Неусталеність відносин між різними станами та сім'ями породжує в них надію збагатитися коштом пограбування інших. За наявності нерозподілених та невикористаних благ несправедливість не видається надмірно обтяжливою настільки, щоби виникло спільне бажання її усунути. Однак людство прямує до впорядкування й усталення розподілу власності: "Постійні зіткнення між станами та сім'ями призведуть зрештою до рівноваги (Gleichgewicht) у майні, за якої кожен буде відчувати себе більш чи менш стерпно" [14, с. 201]. Лише тоді, як сподівається Фіхте, внутрішні та зовнішні спонуки до грабунку і хижацтва зникнуть, а відносини власності та суспільне життя загалом остаточно впорядкуються та усталиються.

Г.В.Ф. Гегель піддає сумніву уявлення про "благовірне, або дружнє, або навіть примусове братство людей, в якому існує *спільність майна* й усунуто принцип приватної власності": за його переконанням, "спільноти, зрештою, не мають такого права на власність, як окрема особа" [15, с. 58, 59]. Тому дійсна рівність можлива між людьми як особами, що мають право на приватну власність. Гегелеве розуміння справедливості полягає в тому, щоб кожна людина мала власність. Водночас думку про рівномірний розподіл власності між людьми він вважає хибною, а спроби її втілення марними: "Рівність, яку хотіли б упровадити в розподіл майна, однаково було б через короткий час порушено, оскільки статки залежать від працьовитості. Того, що неможливо втілити в життя, не варто й починати" [15, с. 61]. Отже, у необмеженій приватній власності вбачаються можливості самореалізації особистості. Передумови існування власності становлять не лише бажання самого власника та його самовідчуття себе у цій якості: "Для власності як *буття* особистості не досить мого *внутрішнього* уявлення й моєї волі, що дещо має бути *моїм*, – для цього потрібно *вступити у володіння* ним. *Буття*, яке, таким чином, одержує це воління, включає в себе й визнання інших" [15, с. 62]. Окрім внутрішніх інтенцій власника та його зовнішніх власницьких поведінкових проявів не менш важливим і навіть, можливо, вирішальним є визнання приватного володіння загалом. Зокрема, в громадянському суспільстві визнання набуття власності ґрунтується на угоді, формальних процедурах, прикордонних знаках, заставних книгах, реєстрах. Відтак, злочин проти власності оцінюється як порушення не тільки приватних прав певного власника, а й як замах на загальний порядок суспільства в цілому.

Загалом розробники теорії природних прав та суспільної угоди пов'язували можливість примирення людей з існуванням приватної власності переважно з наявністю у них відповідних внутрішніх (психологічних) схильностей, що набувають зовнішнього втілення у суспільній угоді та громадській думці. Можливість укладення й дотримання такого кшталту угоди, а також прихильної громадської думки вони ставили у залежність від приватно-корисних та суспільно-корисних властивостей приватної власності. Зазначені

корисні властивості приватної власності визначені як мотиви суб'єктивної прихильності та лояльності людей стосовно неї. Водночас у соціальній думці Нового часу склався протилежний за оцінками напрям тлумачення приватної власності з наголосом на її соціально-руйнівних властивостях. Зміст цих тлумачень стане предметом подальших розвідок.

1. *Ворона В.* Власність і право власності / В.Ворона, М.Погорелов, О.Тараненко // Розвиток соціалістичної власності та вдосконалення виробничих відносин. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – С. 43–55.
2. *Ворона В.* Економічний зміст власності / В.Ворона, М.Погорелов, О.Тараненко // Розвиток соціалістичної власності та вдосконалення виробничих відносин. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – С. 7–26.
3. *Ворона В.* Концепция хозяйствования: политико-экономический аспект / В.Ворона, Л.Канищенко, Ю.Пахомов. – К. : Вища шк., 1989. – 362 с.
4. *Задорожний Г.В.* Собственность и экономическая власть / Г.В.Задорожний. – Х. : Основа, 1996. – 144 с.
5. *Коцюбинський В.Й.* Привласнення: соціальні аспекти / В.Й.Коцюбинський. – К. : Укр. Центр духов. культури, 1999. – 230 с.
6. *Домашенко М.В.* Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М.В.Домашенко, В.С.Рубаник. – Харків : Факт, 2002. – 550 с.
7. *Гоббс Т.* Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної : пер. з англ. / Т.Гоббс. – К. : Дух і Літера, 2000. – 606 с.
8. *Спіноза Б.* Теологічно-політичний трактат : пер. з лат. / Б.Спіноза. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 237 с.
9. *Локк Дж.* Два трактати про врядування : пер. з англ. / Дж.Локк. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 265 с.
10. *Г'юм Д.* Трактат про людську природу : спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі : пер. з англ. / Д.Г'юм. – К. : Вид. дім "Всесвіт", 2003. – 552 с.
11. *Руссо Ж.-Ж.* Про суспільну угоду, або Принципи політичного права : пер. з франц. / Ж.-Ж.Руссо. – К. : Port-Royal, 2001. – 349 с.
12. *Кант І.* Метафізика нравов : [в 2 ч.] / І.Кант // Основы метафизики нравственности. – М. : Мысль, 1999. – С. 563–894.
13. *Кант І.* Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / І.Кант // Сочинения : [в 6 т.]. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 5–23.
14. *Фихте І.* К вечному миру. Філософський проект Іммануїла Канта / І.Фихте // Трактаты о вечном мире. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1963. – С. 193–202.
15. *Гегель Г.В.Ф.* Основы філософії права, або Природне право і державознавство : пер. з нім. / Г.В.Ф.Гегель. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.

Отримано 04.01.11

В.С.Резник, канд. соціол. наук

ЛЕГИТИМАЦИЯ ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ТЕОРИИ
ПРИРОДНЫХ ПРАВ И ОБЩЕСТВЕННОГО ДОГОВОРА

Статья посвящена интерпретации феномена частной собственности в теории естественных прав и общественного договора. Обращено внимание на обоснование положений о социальных функциях и дисфункциях частной собственности. Рассмотрена аргументация необходимости защиты и упорядочения частной собственности.

Ключевые слова: частная собственность, легитимация, естественные права, общественный договор.

Reznik V.S., PhD in Sociology

THE LEGITIMATION OF PRIVATE PROPERTY IN THE THEORY OF
NATURAL RIGHTS AND SOCIAL CONTRACT

The article is devoted to interpretations of the phenomenon of private property in theory of absolute laws and public agreement. Attention is paid to on the ground of thesis about social functions and disfunctions of private property. Studied the reasoning necessary of protection and organization of private property.

Keywords: private property, legitimation, absolute laws, public agreement.